

ЛЕКЦІЯ 1. Поняття, зміст і особливості етнонаціональної політики.

1. Поняття «етнонаціональна політика». Зміст етнонаціональної політики та її особливості.
2. Види етнонаціональної політики.
3. Антидемократична етнонаціональна політика.
4. Демократична етнонаціональна політика.
5. Мета, ознаки ліберальної етнонаціональної політики. Напрямки теоретичних розробок щодо національного питання.

Науковий термін «етнонаціональна політика» з'явився у працях західних політологів у 60-х рр. ХХ ст. у зв'язку з етнічним відродженням, що охопило країни Європи та Америки. Нерідко «етнічне відродження» має своїм проявом загострення відносин між меншинами і національними більшістями. Тепер це поняття використовується в колишніх колоніальних та постсоціалістичних країнах.

На Заході політику, що регулює етнополітичні відносини, називають або національною (National Policy), або етнічною (Ethnopolitics). В Україні в науковій літературі вживаються як близькі за змістом три поняття: «національна політика», «етнічна політика» і «етнонаціональна політика». Застосування поняття «національна політика» тут узагалі недоречне, оскільки Україна є не багатонаціональною, а поліетнічною державою. Назва «етнічна політика» також не зовсім коректна, оскільки тут, окрім етнічних меншин, існує ще й українська нація. Отже, щодо умов України більш конкретно можна вважати назву «етнонаціональна політика».

Поняття «етнонаціональна політика» введено в науковий обіг в українському суспільствознавстві порівняно недавно. Власне, воно стало синонімом поняття «етнічна політика», яке нині вживається в західних країнах.

У перші роки української незалежності сформувалася потреба заповнення наявних наукових «лакун», а дослідження етнонаціональної політики набули актуальності в контексті державотворчих процесів. Вони потребували фаховості, залучення результатів досліджень раніше невідомих вітчизняним ученим досліджень західних науковців, звернення до наукового спадку українських мислителів, розробки власних стратегій з урахуванням посткомуністичних реалій. Етнополітологія, етнонаціональна політика стали одним із провідних напрямів вітчизняної політичної науки. На початку 1990-х рр. проблема розвитку фундаментального знання про національні й етнічні відносини стала провідною науковою проблемою. Динамічною була й розбудова наукової інфраструктури (інститутів, дослідницьких відділів, кафедр, наукових видань тощо), спрямованої на розвиток і забезпечення порівняно нового напрямку соціогуманітарних наук. Суттєвим кроком його інституалізації стало створення у грудні 1991 р. за ініціативи академіка НАН України І. Кураса Інституту національних відносин і політології НАН України (нині – Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України), покликаного подолати «хронічне відставання» наукових досліджень у цій галузі від реальних етнополітичних та етно-культурних процесів.

Зміст і особливості етнонаціональної політики

Об'єктом дослідження етнополітології є етнонаціональна політика – явище надзвичайно складне.

У чому ж полягає зміст *етнонаціональної політики*, які її особливості?

Об'єктом етнонаціональної політики виступає вся сукупність етнополітичних явищ: розселення етносів на території, на яку поширюється суверенітет держави; політичне життя етнічних груп до яких належать громадяни даної держави (виборчі компанії, референдуми, місцеве самоврядування тощо); соціально-економічні та політикокультурні взаємини етносів між собою та державою; стосунки етнічних груп, що проживають на території даної держави з їхніми етнородичами в других державах.

На думку більшості дослідників, цю політику бажано розглядати з урахуванням того, що етноспільноти як суб'єкти політики взаємодіють на різних рівнях, зокрема в стосунках з титульною (державною) нацією, між собою та інститутами влади. Етноси, які не здатні піднятися до рівня розуміння своїх політичних інтересів, перетворюються на об'єкт маніпуляцій або на засіб досягнення інтересів інших політичних суб'єктів (колоніальні та залежні народи). В етносів, які усвідомили свої інтереси як політичні, виникає потреба в їх самовизначенні через певні інститути – національну державу, різновиди автономії, національні рухи, партії та ін. Політизовані етноси є двигуном, рушійною силою процесів розвитку та модернізації поліетнічного суспільства. Сучасні етноси в Україні політизовані, піднялися до рівня усвідомлення самих себе як етноспільноти і потребують захисту своєї національної специфіки.

Звичайно, провідну роль серед суб'єктів етнонаціональної політики відіграє держава, зокрема правова, яка разом з іншими суб'єктами виробляє шляхи досягнення балансу інтересів і стабільності суспільства. Тому *етнонаціональну політику* можна визначати як діяльність суб'єктів (держави і етноспільнот), спрямовану на досягнення стабільності поліетнічного суспільства через урахування, узгодження й розв'язання їх інтересів і вимог.

Зіткнення інтересів основних суб'єктів етнонаціональної політики концентрується навколо питань розподілу влади, матеріальних, соціальних та духовних благ, задоволення специфічних потреб етноспільнот та збереження їх ідентичності. Саме держава як головна ланка етнонаціональної політики має за мету якнайточніше виразити міжнаціональні інтереси, виявляючи їх і узгоджуючи з усіма етноспільнотами, за пріоритету загальнодержавних.

Етнонаціональну політику можна поділити на два різних, діаметрально протилежних типи: антидемократичну і демократичну (рис. 2. «Етнополітичні процеси»).

Антидемократична етнонаціональна політика – це сукупність дій, заходів і методів правлячих кіл пануючої етнонації та підпорядкованої їм влади, спрямованих на збереження свого статусу, своїх власних потреб та інтересів, формування єдиної нації, придушення етнополітичних конфліктів і дезінтеграційних тенденцій. Однак ця характеристика не стосується політики підлеглих етнонаціональних спільнот, оскільки вона має протилежну мету – завоювання незалежності або досягнення справедливості та рівноправності – і спирається на демократичні принципи.

Із вищеназваних типів етнонаціональної політики О. Картунов виокремлює тоталітарну й авторитарну, а з демократичної – демократичну й ліберальну.

Тоталітарна етнонаціональна політика проводилася колишніми колоніальними імперіями й тоталітарними державами. Її суб'єктами були пануюча етнонація та підпорядкована їй держава; людина та решта спільнот були лише об'єктами. Мета такої політики – забезпечення потреб та інтересів пануючої етнонації за рахунок і на шкоду іншим підлеглим спільнотам та для запобігання національно-визвольним революціям. Тоталітарна етнонаціональна політика спиралася на закон сили і діяла за принципом «divide et impera» («поділяй і володарюй»). Вона застосовувала силові методи, зокрема етноцид, етнічні чистки та «зачистки», депортацію нескорених етнонаціональних спільнот тощо. Прикладів тут більш ніж достатньо: колоніальні імперії, фашистська Німеччина та мілітаристська Японія, СРСР 30-х – 50-х рр. ХХ ст. тощо.

Авторитарна етнонаціональна політика проводиться в державах з авторитарними режимами. Її мета – забезпечення потреб та інтересів пануючої етнонації, запобігання посиленню дезінтеграційних процесів, сприяння злиттю етнонаціональних спільнот у «єдиний народ» (наприклад, радянський народ). Методи цієї політики дещо м'якші. Ставка робиться на примусову асиміляцію підлеглих спільнот і пропаганду концепцій «пролетарського інтернаціоналізму», «дружби народів» та ін. В окремих випадках може бути застосована і збройна сила. Саме така політика проводилася в СРСР у 60-х – 80-х рр., а сьогодні – в деяких пострадянських державах.

Демократична етнонаціональна політика – це діяльність системи суспільних, державних та етнонаціональних інститутів і механізмів, спрямована на врегулювання відносин між етнонаціональними спільнотами і між ними та державою, забезпечення їхніх прав та інтересів, запобігання ескалації етнополітичних конфліктів і зміцнення національної (громадянської) єдності. У більш стислому розумінні, *демократична етнонаціональна політика* – це владні відносини та управління поліетнічним суспільством.

Така політика притаманна країнам з демократичним устроєм. Її мета полягає в забезпеченні прав та інтересів субординованих етнонаціональних спільнот та в збереженні етнополітичної стабільності. Методи такої політики загалом демократичні, найбільш поширеним серед них є напівдобровільна, напівпримусова асиміляція субординованих спільнот. Прикладом тут може бути більшість західних демократичних країн, зокрема сучасні Італія, Німеччина, Франція та ін.

Демократична етнонаціональна політика має відповідати багатьом вимогам. Зокрема, вона повинна бути науково обґрунтованою; базуватися на демократичних принципах і конструкційно-правових засадах; бути чітко визначеною (це стосується, перш за все, державної концепції етнонаціональної політики); послідовною, але водночас і гнучкою; здатною до інновацій; «прозорою», тобто досить відкритою і зрозумілою; без подвійних стандартів; інформаційно й матеріально забезпеченою та ін. Водночас вона не повинна бути всеосяжною та всепроникною, оскільки етнічні/національні почуття людини є її особистою справою, а етнонаціональні спільноти є природними, самодостатніми та значною мірою самоврядними феноменами.

Ліберальну етнонаціональну політику проводять лише кілька справді демократичних, правових держав. Мета цієї політики – забезпечення прав і свобод кожної людини, всіх етнонаціональних спільнот, досягнення та збереження гармонійних етнополітичних відносин, інтеграція суспільства. Така

політика користується виключно правовими, гуманістичними методами. Зразковими прикладами тут вважаються Швейцарія, Голландія, Канада та Скандинавські країни. Часто така політика називається також політикою або «етнічного плюралізму», або «багатокультурності», або етномультікультуралізму.

Етнонаціональна політика може бути *змішаного типу*, тобто мати ознаки кількох підтипів. Скажімо, етнонаціональну політику Великобританії можна охарактеризувати як демократичну, але авторитарну (щодо Північної Ірландії), політику Російської Федерації як тоталітарну (щодо Чеченської республіки) та авторитарну (щодо інших республік Північного Кавказу) і демократичну (щодо Татарстану та ін.). Етнонаціональну політику України можна вважати переважно демократичною.

Запитання і завдання

1. Основні завдання етнонаціональної політики України на сучасному етапі.
2. Які існують типи етнонаціональної політики і в чому їхня відмінність?
3. На яких принципах ґрунтується демократична етнонаціональна політика?
4. Які досягнення, основні цілі та завдання етнонаціональної політики України?

Теми рефератів

1. Управління етнонаціональною сферою: принципи, механізм і правова база.
2. Особливості етнонаціональної політики на сучасному етапі.